

Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, 1944-09-24, iš Štuthofo - į Būgius

Lager Stutthof, d. 24. IX. 1944

Prof. Dr. Balys Sruoga
Lager Stutthof b/Danzig
Block XI

Lager Stutthof, d. 24. IX. 1944

Meine lieben Vanduk und Daliuk!

Die letzte Nachricht v. Ihnen habe ich v. 9-IX über Vladimiras gekriegt (die früheren - auch!). Ich bin froh, dass sie alle zusammen beim Vater sind. Ich weiss nicht, ob wirst Du diesen Brief bekommen, - versuche ich doch... Ich bin immer im Lager eingesperrt, es gibt keine Merkmale, dass mein Schicksal irgendwie verändern werden sollte. Ich bin gesund. In diesem Sommer habe ich gearbeitet für sich. Ich habe geschrieben (ausser 2 wissenschaftliche Aufsätze) 2 einaktigen u. 1 dreiaktige Komödien („Uošvė“) - leichte, fast tolle Stücken, u. 1 dreiaktige lyrische Tragödie (jetzt arbeite ich über d. dritten Akt). Diese Sachen, besonders Tragödie, wird etwas ganz neues in meiner Dichtung, - sie ist bestimmt um Daliukas Jugend zu verewigen. Du wirst da finden etwas nahes für Dich. Es ist wirklich ein Glück, dass ich habe wieder d. Geschmack der Dichtung gefunden, - damit fühle ich nicht so schmerzlich die Sehnsucht u. d. tollen Heimatweh. Krasauskaitė ist in Passau, bisher hat sie keine Stellung, - sie wird in die Fabrik gehen als Arbeiterin, Liūdžius arbeitet schon längst da. Krėvė mit Familie ist in Wien (sein Schwiegersohn hat eine Stellung zu 800 Mrk. monatlich), Puzinas - in Heidelberg, Skardžius - in Göttingen, Barauskas - in Marburg. Vaclovas u. Viktoras wohnen zusammen in Wien - privat. Mykolas (mit Frau) bekommt Pension 500 Mrk., 4 Wochen war er im Bad Reinerz (mit Frau!), jetzt er soll arbeiten in Breslau, in Ost-Institut. Krupavičius - in Regensburg, Kubiliūnas - unweit v. Danzig, - da sind mehrere. Ich bin froh, dass Du hast in den Entscheidungstagen Deinem Gefühl gefolgt. Den Vater verlasse nicht. Ich habe noch Nahrungsmitteln (Fett!) - Vorräte noch etwa für 2 Monate, vielleicht - noch für längere Zeit. Und nachher werde ich nicht untergehen. Nur das Rauchen werde ich abbrechen (also - u. die Dichtung). Meine Hauptsorge ist Ihres Schicksal, obwohl kann ich nichts helfen. Ich sehe oft Dich u. Daliukas in Träumen, - das ist auch ein Glück, - damit werde ich wieder lebendiger. Sage Daliukas, dass ich während der Arbeit über meine neue Tragödie denke immer an Sie, - an Jugend u. junges Glück. Es wird gänzlich romantisches Stück, in Versen (nur 5 Personen!). Das wird für Daliukas, - mehr für Sie kann ich nichts machen. Das Last des Lebens, Vanduk, liegt weiter auf deinen Schultern. Um Gotteswillen, halte, Vanduk, aus! Ich, im Lager eingesperrt, kann Ihnen nur segnen mit allen meinen innerlichen Kräften. Ich bin geistig stark, mutig, mit besten Hoffnungen erfüllt, - ich glaube sogar an die höhere Gerechtigkeit. Grüsse den Vater, umarme küsse Daliukas - Sie hat meine ganze Seele, - Vanduk, mein guter Vanduk! Segne ich Dich, herzlich umarme Dich, - sei gesegnet!

Dein Baliuk [1r] // [1v] //

Prof. dr. Balys Sruoga
Stutthofo stovykla prie Dancigo
XI blokas

Mano brangiosios Vanduk ir Daliuk!

Paskutinę žinią iš Jūsų gavau IX-9 per Vladimira [2] (ankstesnes – taip pat!). Aš džiaugiuosi, kad jūs visi kartu esat pas Tėvą. Nežinau, ar gausi šį laišką, – bet vis dėlto bandau... Aš vis uždarytas lagery, nėra jokių ženklų, kad mano likimas kaip nors pasikeistų. Esu sveikas. Šią vasarą dirbau. Parašiau (be 2 mokslo straipsnių) [3] 2 vieno veiksmo [4] ir 1 trijų veiksmų komedijas („Uošvė“) [5] – lengvas, beveik pasiutusias pjeses, ir 1 trijų veiksmų lyrinę tragediją [6] (dabar rašau trečiąją veiksmą) [7]. Šie kūriniai, ypač tragedija, bus kažkas visai nauja mano kūryboje, – ji skirta Daliuko jaunystei įamžinti [8]. Ten rasi kai ką sau artimo [9]. Išties laimė, kad vėl galiu kurti, – ne taip skaudžiai jaučiu ilgesį ir beprotišką nostalgiją. Krasauskaitė [10] yra Passau, ligi šiol neturi tarnybos, – ji eis į fabriką darbininke, Liūdžius [11] ten jau seniai dirba. Krėvė [12] su šeima Vienoje (jo žentas gavo vietą, uždirba 800 markių kas mėnesį), Puzinas [13] – Heidelberge, Skardžius [14] – Göttingene, Barauskas [15] – Marburge. Vaclovas [16] ir Viktoras [17] gyvena kartu Vienoje – privačiai. Mykolas [18] (su žmona [19]) gauna 500 markių pensiją, 4 savaites jis buvo Bad Reinerz (su žmona!), dabar jis turėtų dirbti Breslau, Rytų institute. Krupavičius [20] – Regensburge, Kubiliūnas [21] – netoli Dancigo, – ten yra daugiau. Džiaugiuosi, kad apsisprendimo dienomis Tu pasikliovei savo nuojauta. Nepalik Tėvo [22]. Aš dar turiu maisto (lašinių!) atsargų maždaug 2 mėnesiams, galbūt – dar ilgesniam laikui. Ir paskui nepražysiu. Tik turėsiu atsisakyti rūkyti (taigi – ir kurti). Man labiausiai rūpi Jūsų likimas, nors niekuo negaliu padėti. Dažnai sapnuoju Tave ir Daliuką, – tai irgi laimė, – aš vėl atgyju. Pasakyk Daliukui, kad rašydamas naują tragediją aš vis galvoju apie Ją, – jauną ir laimingą. Tai bus romantiška eiliuota pjesė (tik 5 veikėjai!). Ji bus skirta Daliukui, – daugiau nieko dėl Jos negaliu padaryti. Vanduk, gyvenimo našta guli toliau ant Tavo pečių. Dėl Dievo meilės, laikykis, Vanduk! Aš, uždarytas lageryje, galiu tik palaiminti Jus visomis savo vidinėmis galiomis. Esu dvasiškai stiprus, drąsus, kupinas geriausių vilčių, – aš netgi tikiu aukštesniuoju teisingumu. Pasveikink Tėvą, apkabink, pabučiuok Daliuką – Jai visa mano siela, – Vanduk, mano gerasis Vanduk! Laiminu Tave, širdingai apkabinu Tave, – būk palaiminta!

Tavo Baliuk [23] [1r] // [1v] //

KOMENTARAI

- [1] „Po ilgos pertraukos šį laišką gavau ne kaip paprastai, per Viekšnių paštą, bet per Mažeikius, kur dar paštas veikė karo įvykiams įsilepsnojus visai prie mūsų“ (Vandos Sruogienės pastaba). „Net ir mama, kuri visuomet tikėdavo sulauksianti laiško iš Balio, nebedrįso važiuoti į Viekšnių paštą, tačiau spalio 2-ąją iškeliavo. Iš jos užrašų: „Baugino mintis, kad sovietų kariuomenė jau užėmė Viekšnius, bet Mažeikiai, girdėjom, dar laisvi. [...] Gal ten rasiu Balio laišką, nes Viekšniai gaudavo pašto siuntas per Mažeikius. Nors aplinkui vis daugiau pasirodydavo visokių neaiškių svetimų vyrų ir todėl bangu buvo su arkliai važiuoti, kad neužpultų, arklio neatimtų, tačiau išprašėm iš tėvo arkluką ir kartu su Jurgiu [Blekaičiu] nuvažiovome. Laimingai pasiekė tikslą, dar nepaliestoje pašto įstaigoje radome laukiamą laišką... paskutinį Lietuvoje““ (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 98).
- [2] Vladimiras Šilkarskis (1884–1960), filosofas. 1924–1940 m. VDU graikų kalbos ir literatūros dėstytojas, profesorius. 1940 m. SSRS okupavus Lietuvą pasitraukė į Vokietiją. Dalia Sruogaitė ir Vanda Sruogienė, atsidūrusios Vokietijoje, atkūrė bendravimą su ten anksčiau pasitraukusiu Vladimiru Šilkarskiu: „Greifvalde pavyko mums užmegzti ryšius su prof. Vladimiru Šilkarskiu Bonoje. Jis su Balio susirašinėjo, kiek šelpė maistu, stengėsi moraliai palaikyti. Ir mudvi vėliau gavom iš jo didelę paramą. Jis jau kurį laiką dėstė Bonos universitete ir turėjo ryšių su akademiniu pasauliu“ (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 140). Nutrūkus Balio Sruogos ir Vandos Sruogienės susirašinėjimui, rašytojo žmona apie savo vyrą gaudavo žinių iš Vladimiro Šilkarskio. Jis persiųsdavo Baliiui Sruogai iš Vandos Sruogienės gautus laiškus: „Mano mielas Baly! Šiandien man nepaprastai laiminga diena. Gavau mielus laiškus iš Krėvės ir mūsų rektoriaus ir kone krykštavau iš džiaugsmo, kai atvirlaiškyje, kurį man įteikė laiškanėšė, išvydau mielą, kone pažįstamą nuostabios ponios Vandos braižą. Tekstą Tau perrašau žodis žodin. „1944. IX. 9. Mielas drauge! Turiu galimybę dar kartą Jums pranešti, kad abi vis dar esame pas tėvą ir mums sekasi visai neblogai. Ponia Sofija [Čiurlionienė] su šeima taip pat tebėra pas V. Zubovą [Judreliuose]. Dėdė Juozas(!) šiuo metu gyvena prie Papilės – jis jau aplankė ponios Sofijos šeimą ir buvo gana draugiškas. Pas mus jis dar nebuvo. Parašykite, prašau, Baliiui, kad viliamės rast galimybę jį pasiekti – tikiuosi, kad jis ten pat, kur buvo. Turėjau žinių, kad jis perkeltas kažkur kitur, todėl neradau jam tiesiai. Man be galo neramu dėl jo sveikatos ir kad negaliu jam padėti. Ir Jums taip pat... Tačiau tikėkimės, kad greitai pasimatysime! Visa ko geriausio, brangus pone profesoriau, nepraraskite vilties. Jau du mėnesiai jokio susisiekinimo paštu. Mykolas su šeima yra Vienoje. Jūsų Vanda.“ Mano begalinis džiaugsmas dar sustiprėja, kai galvoju apie Tavo, brangus drauge, džiaugsmą. Ir kaip jautriai ponia Vanda susirūpinusi ne tik dėl Tavęs, bet ir dėl manęs, nors aš taip mažai nusipelnęs jos draugystės. Ji aprūpino mane lašiniais keliems mėnesiams į priekį ir dar apgailėstauja, geroji, negalinti man padėti. Gali įsivaizduoti, kaip stipriai mane nudžiugino žinia apie poniją Sofiją. Laišką persiūsti skubu Tau nedelsdamas, nes mūsų susirašinėjimas lengvai gali ilgesniam ar trumpesniam laikui nutrūkti. Būk ir toliau gerai nusiteikęs, mielas drauge. Dar ateis geri, smagūs laikai ir mes susitikime mūsų abiejų laisvoje tėvynėje. Jaučiuosi žvalus ir sveikas, galiu daug dirbti. Išskyrus senus širdies negalavimus, manęs nekankina jokia kita liga. Vokiška karo mityba puikiai išgydė sunkius skrandžio negalavimus – taigi pasiekė tai, ko negalėjo pasiekti Marienbad, Karlsbad, Neuenahr ir t. t. Ar gavai iš manęs tris laiškus su 4, 7 ir 12 cigarečių? O paketėlių su vaisiais?“ (Vladimiro Šilkarskio laiškas Baliiui Sruogai, iš Bonnos – į Stutthofą, 1944-09-16, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1614, l. 1r).
- [3] Balio Sruogos laiškas-straipsnis „Die Romantika des Theaters“ – „Teatro romantika“ (žr. 1944-05-28 laiško priedą); Balio Sruogos laiškas-straipsnis „Die Wahrhaftigkeit in der Schauspielkunst“ – „Tikroviškumas vaidybos mene“ (žr. 1944-06-04 laiško priedą). „Dar dėl straipsnių. Dalia jiems jokios iniciatyvos negalėjo rodyti, juk ji buvo dar jauna labai. Jis rašė norėdamas ją šviesti, žinojo, kad teatrologija domisi. [...] O vyras svajojo, kad ji studijuotų teatrologiją, norėjo tais straipsniais ją paskatinti. Dalia Bonn mieste studijavo meno istoriją, muzikologiją, o į Kėlnų universitetą važinėjo pas žymų profesorių teatrologą [Carlią Niessena]. 8 semestrus išklausk, profesorius davė jai temą parašyti [apie] Lietuvos teatro istoriją, kai mums jau teko važiuoti į Ameriką – sakė, po 2-ų metų grįžk, gausi doktoratą. O mums pradžia šiame krašte buvo itin sunki, Dalia ilgai neturėjo sąlygų studijuoti, vaikai, vyras – toks aitvaras... Taip ir užmetė teoriją, nors pati visą laiką seka naujausią literatūrą ir galėtų labai gerai rašyti, tik šavim nepasitiki, nesusiakia didesniams dalykui. O skonį ir nuovokos turi tikrai“ (Vandos Sruogienės laiškas Algiiui Samulioniui, iš Čikagos – į Vilnių, 1978-07-08, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI TS*, l. 2r).

- [4] Balys Sruoga, *Prancišiuo marškinėliai*: Vienos nakties komedija, rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 571, l. 1–18r; Balys Sruoga, *Lopiniuota pagunda*: Vieno veiksmo dviejų paveikslų komedijėlė, rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 5, l. 1r, 2–52r–v, 53r; dar žr. Balys Sruoga, *Raštai*, t. 3: *Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 367–389.

Komedijos *Prancišiuo marškinėliai* rankraščio, rašyto Štuthofe, variante, kurio siužetas visiškai kitoks, nei publikuotas, veiksmas „vyksta 1920 m. lietuvių lenkų demarkacijos zonoje“ (Balys Sruoga, *Prancišiuo marškinėliai*, rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 571, l. 1r). Demarkacijos zonoje esančioje karčemoje-pirkioje pas smuklininkus Marceliną ir Juliką svečiuojasi jų pažįstamas Prancišius. Jie kartu geria namie pagamintą Juliko degtinę. Naktį pasigirsta beldimas į smuklės duris, pakeleivis prašosi sušilti. Prancišius atpažįsta svečią – bolševiką Jurgį Vatruską iš Kauno, o pastarasis – šnipą Prancišiuą Vendziagalskį. Prancišius anksčiau turėjo jam paskirtą užduotį – nugalaboti Vatruską: „Bolševikų komisarišlis. Aš jį Kaune turėjau į Nemuną po ledu nuplukdyti, o jis čia ištrūko“ (Idem, in: *Ibid.*, l. 10r). Abu priešai vienu metu, grasindami atsisikaityti, išsitraukia ginklus: Prancišius – revolverį, o Vatruską – granatą. Juos išskiria smuklininkė Marcelė. Vatruską susipranta, kad jie demarkacijos zonoje, todėl vienas kitam nebepavojingi. Vatruską siūlo Prancišiumi taikos derybas prie Juliko degtinės. Prancišius ir Vatruską atiduoda ginklų smuklininkei. Lietuvį lyjant į pirkią pasiprašo dar keli svečiai – kinietis ir paslaptį dama skraiste apsiaustu veidu. Kinietis paaiškina Prancišiumi, kad jis iš Maskvos karo kursų: „duoną valgyt, – buožę šaudyt...“ (Idem, in: *op. cit.*). Prancišius dar labiau nustemba damai nusiėmus likimas. Lenkų įtarimas pasitvirtina: Marusia su Prancišiumi užsiima ne politika, o nelegaliu verslu. Marusia Prancišiumi atvežė ir brangių, ir paklausių prekių (du šilko ritinius, kvepalų, prancūziško konjako). Prancišius rytą alkoholi iškart turi pristatyti į Kauną. Rokas prisipažįsta Vatruskai, kad maiše veža bolševikinę propagandinę literatūrą. Rokui trumpam išėjus į priėangį, Vatruską sugalvoja klastą: į Marusios lagaminą vietoj jos šilko ir kvepalų, kuriuos pasiima sau, prideda propagandinės bolševikinės literatūros. Tuo metu prabunda smuklės savininkas Julikas, iki šiol miegojęs po suolu. Vatruską jį skubina pas žmoną Marcelę, kuri linksminasi su Prancišiumi. Grižęs Rokas praneša netikėtą žinią: kaimas apsuptas Lietuvos kariuomenės, kareiviai vaikšto po namus ir daro kratas. Vatruską ir Rokas pasislepia rūsyje. Julikas, užtikęs Marcelę su Prancišiumi, bando jį, ketinantį pabėgti, nušauti.

Išlikę net keturi komedijos Prancišiuo marškinėliai ranka rašyti trumpesni ar ilgesni variantai. Juose plėtotas veiksmo, vykstančio 1920 m. lietuvių ir lenkų demarkacijos zonoje, siužetas, ieškota tikslesnių personažų asmenvardžių (Julikas – Dominikas Galatiltis, Prancišius Vendziagalskis – Prancišius Nastoika, kinietis – Rokas Gembė, Marusia – Silencija Mucha).

Dabar geriau žinomas kitas, spėtina, vėlesnis komedijos variantas. Jam būdingas ir kitoks siužetas (veiksmas „[v]yksta Varnalizdžio parapijame miestyje 1935 metais“), ir kiti veikėjai (Balys Sruoga, *Prancišiuo marškinėliai*, rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5723, l. 2–39r, dar žr. Balys Sruoga, *Raštai*, t. 3: *Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 345–365).

Komedijoje Prancišiuo marškinėliai (ankstesnis pavadinimas – Ekscelencijos tortas) rašoma apie tai, kaip Varnalizdžio miestyje susirinkusi minia laukia atvykstant vėluojančio aukšto pareigūno – ekscelencijos. Visi miestelėnai turi su juo susijusių lūkesčių ir jam skirtų prašymų. Pavyzdžiui, miestelio davatka Morta Milžtuvaitė siekia, kad atvykęs ekscelencija palaimintų ją, ketvirtą mėnesį besilaukiančią, su valsciaus sekretoriumi Prancišium Burnele: „Prancišiuok, prašymim Ekscelencijos, kad mudu palaimintų...“ (Balys Sruoga, *Prancišiuo marškinėliai*, rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5723, l. 14r), nes bijo kunigo Kukučio ir jo šeimininkės Antosės apkalbų: „savo prabaštėliui aš negaliu pasisakyti... Sužinos Antosė... Prancišiuok!“ (Idem, in: *Ibid.*, l. 29r). Ūkininkas Šerikas ekscelencijai nori įteikti surinktus skundus apie miestelio valdžią. Nepaisant miestelėnų, siekiančių pasirodyti geresniais, nei iš tikrųjų yra, pastangų (maršų, varpų, iškilmingų pietų, oracijų), ekscelencija pravažiuoja pro Varnalizdžius. Miestelio valdininkai ima vieni kitus kaltinti, kodėl ekscelencija aplenkė miestelį. Prancišiuokas Burnelė apkaltina plentą kasusį žydą Iršą: „Jeigu plentas būtų buvęs pravestas per miestą, ekscelencija būtų atvažiuavęs ir būtų čia sustojęs. Jūs plentą nukasėt velniai žino kur per balas ir kalnus... Kas kaltas, kad ekscelencija pravažiavo?“ (Idem, in: *op. cit.*, l. 27r). Irša apkaltina komisiją, „kur plentą nukreipė“ (Idem, in: *op. cit.*, l. 27r), ir plentų rangovą, partijų susivienijimo pirmininką Ragaišį, pasisavinusį komisijos pinigų. Ūkininkas Šerikas primena, kad skunduose šis faktas liudininkų aprašytas ir kad skundai vis tiek pasieks ekscelenciją, kad ir kur jis būtų. Ragaišis pasipiktinęs, kad Šerikas tokiais pasisakymais „griauna valdžios autoritetą“ (Idem, in: *op. cit.*, l. 28r), kviečia prokurorą. Varnalizdžio nuovados viršininkas Ciongas, nutvėręs Šeriką už pakarpas, įsako jam su visais skundu popieriais prisistatyti į nuovadą. Svarstoma, ką daryti su viršaičio parengtomis ekscelencijos vaisėmis – miestelėnų nupirktu alaus bosu ir tortu. Milžtuvaitė nuperka alaus bosą ir tortą: „Mudviejų palaiminimui...“ (Idem, in: *op. cit.*, l. 32r). Pasirodo šv. Antano sąjungos vadas Vijųnas su būriu uniformuotų jaunuolių, kurie visą dieną nevalgę negėrę prie plento laukė pravažiavusio ekscelencijos. Jie pareiškia, kad alus ir tortas pelyntai priklauso jiems. Prancišiuokas pavagia tortą ir bėga į šventorių. Uniformuoti jaunuoliai jį vejasi, kyla muštynės. Prancišiuoką suspardo, sumušė. Verčiau davatka Milžtuvaitė, atėjusiai skustis pas kunigą, lieka tik sudraskyti. Biržuose pasiūti pabėgusio Prancišiuo marškiniai.

Komedijos *Lopiniuota pagunda* veiksmas „[v]yksta 1925 m. nedideliame Lietuvos miestėliuke“ (Balys Sruoga, *Lopiniuota pagunda*, rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 5, l. 1r). Miestelio smuklėje susirinkę ūkininkai švenčia kooperatyvo „Akėčios“ įkurtuves. Prie jų prisijungusiam Džonui Pūkui, prisistačiusiam Amerikos biznieriui, ūkininkas Pridotkas paaiškina kooperatyvo tikslą: „Susimetėm kooperatyvan pigiau sėklų kur gauti. Steigsime dar tokių ūkio mašinų sandėlių, iš kur kiekvienas galės pasiskolinti, kas jam reikalinga. Kada reikia. Veislinių buliukų centrą taip pat norime laikyti...“ (Idem, in: *Ibid.*, l. 9r). Pūko teigimu, „Amerikoj nėr kooperatyvų. Amerikoj vienas parduoda, visi perka“ (Idem, in: *op. cit.*, l. 15r). Pūkas už savo dolerius vaišina pažangius ūkininkus lietuvius, be to, ima vilioti smuklininko Antano Vėdaro žmoną, apyjaunę gražuolę Magdalena Vėdarienė, kuri, sužavėta kitokių Amerikos papročiu, džiaugiasi Pūko merginama. Ji, apakinta svečio dėmesio ir dosnumo, ragina smuklės šeimininką džiaugtis, kad svečio sąskaita pavyks nemažai pasipelninti. Ūkininkai, daug kartų pavaišinti, nepasitikėdami Pūko malone, nusprendžia laiku atsisveikinti. Smuklininkas Vėdaras išrašo Pūkui sąskaitą – du šimtus aštuoniasdešimt šešis litus. Pūkas sumoka tūkstantį dolerių ir paprašo gražos. Smuklininkai gražos neturi. Pūkas sumano pakviesti policiją, nes neva smuklininkai jį nori apiplėšti. Smuklininkai stengiasi jį perkalbėti. Pūkas iškelia sąlygą: jis paims visus smuklininkų turimus pinigus (tris šimtus litų), gražos nebereikalaus, jei Magdalena Vėdarienė jam bus maloni: „Mes abu iki traukinio... teatrą padarysim“ (Idem, in: *op. cit.*, l. 28r). Pūkas, pasiūlydamas smuklininkei Ievos vaidmenį spektaklyje, patikslina vaidinimo siužetą: „Ieva kaip Rojui. Su obuoliu. O aš būsiu Adomas. Su smilgom... Su pagunda...“ (Idem, in: *op. cit.*, l. 29r). Magdalenos vyras sutinka, kad už tris šimtus litų jo žmona suvaidintų Ievą. Smuklininkai planuoja, kaip panaudotų gautus pinigus. Girtas smuklininkas Antanas Vėdaras, meiliai įkalbinėjamas, sutinka, kad jo žmona pabūtų Pūko Ieva: „Arklys, vežimas, karvė! Eik, Magdel, eik!“ (Idem, in: *op. cit.*, l. 33r). Smuklininkai Pūkui gražos atiduoda paskutinius savo pinigų – tris šimtus devyniasdešimt litų. Rytą apgriautoje ir suniokotoje smuklėje pasitinka sumušta šeimininkė. Prisistačiusiam policijos nuovados viršininkui Simui Kvapui, dar vienam Magdalenos Vėdarienės meilužiui, ji bando meluoti, kad nukentėjo nuo vyro, „Akėčkuolio“ kooperatyvo. Tik verčiama pasako, kad ją nuskriaudė Džonas Pūkas. Policininkams išsivedus smuklininką Vėdarą, kuris banke bandė išsikeisti padirbtus dolerius, Simas Kvapas ima meilintis Magdalena. Tik atsikvošėjusi Magdalena jį išvaro: „Lauk, žaltų lopiniuotasi!“ (Idem, in: *op. cit.*, l. 53r).

- [5] Balys Sruoga, *Uošvė*: Trijų veiksmų komedija, rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5725, l. 1–128r–v, dar žr. Balys Sruoga, *Raštai, t. 3: Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 211–274; Balys Sruoga, *Dobilėlis penkialapis*: Trijų veiksmų senoviškoji komedija, rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5777, l. 1–157r–v, dar žr. Balys Sruoga, *Raštai, t. 3: Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 275–344.
- Komedijos *Uošvė* veiksmas „[v]yksta 1934 metais Lietuvoje“. Pjesė prasideda mirusio kapitono Petro Dvikačio našlės Paulės Dvikartienės ir jos dukters, dvidešimtmetės Mikasės Jurgartytės, pokalbiu. Motina primena dukrai mirusio tėvo nuopelnus – sukurtą gerą ir ramų gyvenimą. Paaikšėja, kad Mikasė ruošiasi finansų egzaminui ir yra susižadėjusi su Finansų departamento valdininku Jurgiu Kermošiumi. Pas Paulę į svečius ateina poetas Jeronimas Buza. Mikasė Jeronimui prisipažįsta, kad susižadėjo su Jurgiu tam, kad galėtų ištrūkti iš namų. Mikasė, kaip ir Jurgis, rašo eilėraščius, todėl nori su juo pasitarti dėl ateities. Jurgis skatina Mikasę vietoj ekonomikos pasirinkti humanitarinius mokslus. Jaunuoliams flirtojant, į kambarį netikėtai užėjusi Mikasės motina išvaro Jeronimą. Motinai priekaištaujant dėl lengvabūdiškumo, Mikasė jam pasako, kad už Jurgio netekės, nes jo nemė. Joms besibarant, pasirodo kitas svečias – Mikasės sužadėtinis Jurgis. Jis nori pasitarti dėl vestuvių datos. Jurgis praneša, kad atsirado nenumatytų kliūčių: geriausias Jurgio draugas Jeronimas pavogė visus vestuvėms sutauptus pinigus: „Prikibo, kad aš jam pažiruočiau vekselį. Penkiems šimtam. Jam ir šio, ir to ešą reikia. Taip, draugiškai pažiruoti. Sakės, spausdinąs eilėraščių knygą. Ji, sakė, tuoj išeisianti, jis gausias honorarą ir vekselį bežiūrint išpirksias“ (Balys Sruoga, *Uošvė*, rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5725, l. 28r); „Jis siūlė skolą man sumokėti knygomis. Sako, paimk knygas, parduok, – ir atgausi pinigų. Jis gvais pinigais nė cento neduosias. Sako, aš turėčiau keikti ne jį, bet visuomenę, kuri jo eilėraščių neskaito ir neperka“ (Idem, in: *Ibid.*, p. 30r). Buvusių draugų ginčas dėl vekselio baigiasi muštynėmis. Jeronimo buto šeimininkė Juozapata Kemšaitė išvaro Jurgį lauk. Jurgis patenka į tarnybinius spastus: „Ir šiaip, ir taip blogai. Mum, Finansų departamento valdininkam, griežčiausiu būdu yra uždrausta davinėti ir žiūroti bet kokie vekseliai. Jei aš vekselio nepirksiu, bankas praneš departamentui, – direktorius tą pačią dieną pavarys mane iš tarnybos. [...] Likęs be tarnybos vesti tave nebegalėsiu“ (Idem, in: *op. cit.* l. 31r). Jurgis supranta, kad išpirkdamas vekselį, išleisčių vestuvėms sutauptus pinigus. Išleides pinigus, nebegalėtų kelti vestuvių. Jurgis parodo Mikasei notaro pranešimą. Mikasės paslepia ir pasiūlo Jurgiui apie šią nelaimę neapasakoti jos motinai. Atėjus Paulei, Mikasė pameluoja, kad jie jau susitarė dėl vestuvių datos. Apsidžiaugusi Paulė nori palaiminti sužadėtinius. Laimindama Paulė netyčia pabučiuoja Jurgį ne į kaktą, o į lūpas. Mikasė dar kartą sąmingai išprovokuoja tokią absurdišką situaciją. Apgirtusi Paulė nebesivaržydama bučiuojasi su būsimo žentu. Tuomet Mikasė, rodydama motinai banko pranešimą, pasako, kad Jurgis atsisako ją vesti, nes nebenturi pinigų vestuvėms: „Dar nevedęs visą tuotą prasišlėp! Kas būtų, jei už jo būčiau ištekėjusi?! Bežiūrint prabiribintų mūsų namelių, mūsų sodelių! Nenoriu aš tokio vyro! Tokio pelų maišo! Tokio pajaujo šikšnos!“ (Idem, in: *op. cit.*, p. 40–41r). Įsiutusi Paulė išvaro Jurgį iš namų. Mikasė pabėga pas Jeronimą. Į Juozapatos nuomojamą butą ateina apgautas Jurgis, atskuba ir Mikasės ieškanti Paulė. Jeronimas, traukdamasis nuo neprasytų svečių, iššoka pro langą. Paulė ir Juozapata puola blaivinti Jurgį. Tuo metu pasirodo Juozapatos iškviestas policininkas Adomas Puspurvė. Jis padeda Mikasei slapta pasprukti iš Juozapatos buto. Paaikšėja, kad Adomas, senas Paulės pažįstamas, yra tikrasis Mikasės sužadėtinis. Adomas įduoda Mikasei raktą nuo kambario policijos nuovadoje, kur turi pasirodyti kunigas Vaitiekus Šiaudelis. Į Juozapatos butą gaudyti pamišėlio atvyksta ir Jeronimo iškviesta apsaugos mašina. Išsibėgęs Jurgis supranta, kad ir Jeronimo buto pateko į kalėjimą, kur bandė pasikarti. Adomas Jurgiui praneša, kad pas jį atvyko sužadėtinė. Vietoj Jurgio lauktosios Mikasės pasirodė jos motina Paulė. Ji pažada sugrąžinti Jurgį į gyvenimą. Paulė ir savo ir Jurgio vestuves pakviečia Adomą, o pastarasis Paulę – į savo vestuves. Nuotakos vardą Adomas pažada pasakyti tik gavęs Paulės palaiminimą. Adomas praneša, kad į policijos nuovadą atvykęs kunigas Šiaudelis galėtų sutuokti ir Paulę su Jurgiu. Į kalėjimą pas Jurgį atėjusi Juozapata praneša, kad ji išpirki Jeronimui Jurgio išduotą vekselį, kurį dabar Jurgis gali priimti kaip vestuvių dovaną. Kunigas Šiaudelis patvirtina, kad Adomas vedė Mikasę. Adomas paprašo kunigo Šiaudelio palaiminti ir jo uošvę su uošviu – Paulę ir Jurgį. Tik poetas Jeronimas, pakviestas į policijos nuovadą kaip vestuvių liudininkas, atsispiria senmergės Juozapatos gundymui. Kunigas Šiaudelis užsimena, kad jis rūpestingai į Juozapatai galėtų pasiūlyti naujas pamestinukų prieglaudos vedėjos pareigas. Komedijos *Dobilėlis penkialapis* veiksmas „[v]yksta Lietuvoje, provincijos mieste 1934 metais“ (Balys Sruoga, *Dobilėlis penkialapis*, rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5777, l. 6r). Veiksmas prasideda „inteligentų klubo skaitykloje“, kur turi įvykti Dobilėlio penkialapio nesenstantį berniuką brolijos posėdis. Brolijos pirmininkas, mokesčių inspektorius Marcelinas Šeškas laukia į posėdį turinčių susirinkti viengungių – advokato Antano Šiaučiuono, agronomo Kriziaus Šnipščiūno, kooperatyvų vedėjo Jono Gelažėlės, mergaičių gimnazijos literatūros mokytojo ir brolijos sekretoriaus Lyno Puskepalio. Atnaujinus priešaišką ir iškėlus brolijos vėliavą, Marcelinas Šeškas praneša naujieną – valdžia išleido departamento direktoriaus pasirašytą įsakymą, pagal kurį iš brolijos narių ketinama rinkti mokesčius „biudžetui subalansuoti“ (Idem, in: *op. cit.*, l. 20r). Viengungiai turėtų „atiduoti praktiškai beveik pusę pajamų“ (Idem, in: *op. cit.*, l. 20r). Brolijos nariai viengungiai iš situacijos nusprendžia išsisukti praktiškai – vesdami. Rožės Kumpytės viloje skirtingu laiku, norėdami pasipiršti, prisistato visi viengungių klubo nariai. Rožė Kumpytė visiems atsakyti pažada rengiamo žalkvario pabaigoje. Viengungiai ir moterys vienišės atšvęsti žalkvario susirenka ponios Magdusės Pipynienės viloje priemiestyje. Vakarėlio, skirto surasti porai, metu ponas Petras Pipynė Lynui Puskepaliiui apibendrina situaciją dėl vedybų: „Kam jum viengungiam sava žmona, jei jūs pakankamai svetimų turite? Kiekvienas iš jūsų dobilo penkiašakio – vis kur nors esate prilipę... Ir dar kaip prilipę! Kaip putelė alaus puode...“ (Idem, in: *op. cit.*, l. 105r). Prie Petro Pipynės ir Lyno Puskepalio pokalbio prisijungusiai Pipynių tarnaitėi Alžbutei Petras Pipynė pataria apsimesti Rožė Kumpytė ir pamokyti viengungius: „Sakyk, kad tu esi Kumpytė. Apsimesk Kumpytė esanti. Suk tiem žalmargiam galvas, kad jiems svetimos žmonos pro kaktą išlištų!“ (Idem, in: *op. cit.*, l. 118r). Vakarėlėje moterys su domino kaukėmis ir raudonais apsiaustais, jų neįmanoma atpažinti, atskirti. Petras Pipynė parūpina ir Alžbutei paslaptingus apdarus. Alžbutė pasikužda su Rožė Kumpytė. Moterys, apsimedamos Rožė Kumpytė, flirtuoja su viengungiais. Lynas Puskepalis, vakarėlio metu susižadėjęs su Alžbute, pažada ją vesti. Juos besigalmančius pamato kiti viengungiai. Jie, nusprendę išardyti Lyno Puskepalio ir Rožės Kumpytės (Alžbutės) sužadėtuves, susimuša. Muštynių metu Petras Gelažėlė pavagia ką tik pasipiršusio Lyno Puskepalio sužadėtinę. Jis brolius viengungius išvadina mergavagiais. Besiboksuojančiam Lynui Puskepaliiui į glėbį įkrinta domino prisidengusi ponija Pipynienė. Lynas Puskepalis atsispiria jos vedybų pagundai, sakydamas, kad, jei ir susižadėtų, susižadėtinę vis tiek kas nors pavogs. Petras Gelažėlė prie kito staliuko Rožei Kumpytei (Alžbutei) pasakoja apie Paryžių. Lyną Puskepalį apsimetusį Rožė Kumpytė nesėkmingai vilioja Agnė Skruzdėlienė, poną Petrą Pipynę gundo žmona, pasivadinusį Rožė Kumpytė. Marcelinas Šeškas patenka į ponios Agnės Skruzdėlienės, vaidinančios Rožė Kumpytę, pinks. Antaną Šiaučiuoną už nosies vedžioja netikra Rožė Kumpytė – našlė Teresė Bračgulienė. Marcelinas Šeškas aiškinasi su kita Rožė Kumpytė – ponija Agne Skruzdėliene. O Krizius Šnipščiūnas, susitikęs su tikrąja Rožė Kumpytė, ima su ja ginčytis, kiek kainuotų daugiavaikės šeimos išlaikymas. Besibaigiant vakarui, Rožė Kumpytė, pametusį Krizijų Šnipščiūną, pasirenka Lyną Puskepalį. Pragydus žalkvario gaidžiui, žaidimas baigiasi – visi nusiima kaukes. Paaikšėja lemtingi pasirinkimai: ponas Petras Pipynė džiaugiasi, kad išliko kartu su žmona Magduse Pipyniene, tikroji Rožė Kumpytė pabučiuoja Lyną Puskepalį, Antanui Šiaučiuoniui lemtis paskyre našlę Teresę Bračgulienę. Marcelinas Šeškas pabėga nuo jam likimo skirtos ponios Agnės Skruzdėlienės. O Petrą Gelažėlę nustebina Alžbutės grožis. Krizius Šnipščiūnas pažada pasupti ponios Agnės Skruzdėlienės vaikus. Visi pradeda šokti. Lengvą ir rimtą polką lydi viengungių daina: „Tu, dobil penkialapi, dobilėl penkialapi, – / Tu, dobil penkialapi, dobilėl penkialapi...“ (Idem, in: *op. cit.*, l. 157r). Prie šokančiųjų prisijungia ir po žalkvario vienas likęs Marcelinas Šeškas. Vanda Sruogienė liudijo, kad Štuthofe parašytų kūrinių ankstyvieji variantai (rankraščiai), dabar saugomi Lietuvoje, buvo išgelbėti Balio Sruogos būčiuo Jono Šerno: „Vis tvark[ant] ir var[ant] savo archyvą atejo man mintis – ar nenorėtumėtė, kad atsiųsčiau B. S. rankraščius, kuriuos iš Štuthofo išgelbėjo Jonas Šernas, tas „Dievų miško“ Bambizas nuo Biržų? Maniau, kad tai vienintelis egzempliorius, bet kai tie patys veikalai buvo išspausdinti Lietuvoje, supratau, kad B. S. buvo turėjęs su savim antrą kopiją (ranka rašyta yra toji, kurią Šernas išgelbėjo)“ (Vandos Sruogienės laiškas Algiiui Samulioniui, iš Čikagos – Vilniui, 1978-05-20, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI TS*, l. 1r).
- „Tų savo komedijėlių jis pats nevertino, rašė laikui užmušt, rašė savo nelaimės draugų parodijas... Jo žodžiais, kai paklausiau, kokie jo santykiai su nelaimės draugais: „tai nelaimė nelaimėje...“ (Vandos Sruogienės laiškas Algiiui Samulioniui, iš Čikagos – Vilniui, 1978-07-08, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI TS*, l. 1–2r)
- „Keturiuos Štuthofe lageryje sukurtos B. Sruogos komedijos – „Uošvė“, „Prancišiuo marškinėliai“, „Pagunda“, „Dobilėlis penkialapis“, kaip ir lyrinė drama „Pavasario giesmė, – ne vien literatūros faktas, bet ir psichologinė iškreiva žmogaus, priversto gyventi natūralių, siaubo ir kasdieninio žūties pavojaus kupiną kalinio gyvenimą, gnyminas nuo gniuždančios aplinkos poveikio, nors bent kiek atsiplėšti nuo tikrovės, persikelti į fantazijos sritį. Juo pasaulis, ko gero, labiausiai tiko šiam uždaviniui, o farsinis to juoko pobūdis lygia greta galėjo priklausyti tiek nuo rašytojo prigimties, tiek ir nuo koncentracijos stovyklos aplinkos, – čia nebeliko vietos subtilybėms, o žmonių santykiai nuolat atsisukdavo šurkščiaja puse“ (Algis Samulionis, „Paaikškinimai“, in: Balys Sruoga, *Raštai, t. 3: Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 717).
- Idomu, kad Jurgis Blekaitis, sužinojęs apie Štuthofe parašytas Balio Sruogos komedijas, iškart panoro jas statyti Berlyne lietuvių pabėgėlių centre: „1944 m. spalio 24 dienos laiške Balys mums paminėjo, kad yra parašęs tris komedijas, žinoma, tuoj pranešėm Jurgiui, tik kai tuį veikalą neturėjom, negalėjom jam ir išsiųsti. O mūsų mielas nauvuolis Jurgis, vis dar nenutuokdamas apie žiaurią laiškų cenzūrą, pradėjo tikrai nekantrauti. Dar iš Berlyno gaunu tokį Jurgio laišką: „.... Gerbiamoji p-le Dalia! Savo rašte iš 3. 11. 1944 aš jus maldavau atsiųsti man prof. B. Sruogos kūrinius, idant galėčiau juos studijuoti. Vienaveiksmes komedijas, jeigu autorius, žinoma, sutiktų, ir dabar būtų galima dirbantiesiems (*Panem et circenses*). Jus, gerb. P-le, net neužsimint apie tai – negražu! Nekantriai laukiu Jūsų teigiamo atsakymo. Su pagarba. Veikalų statybos firma JB.“
- Amžinas svajūnėlis tas Jurgis, pagalvojau: bomboms pliekiant Berlyną, statyti komedijas? Vis dėlto greit paaikšėjo, kad Berlyne susirinko nemažai lietuvių pabėgėlių ir jis tapo, bent laikinai, didžiausiu lietuvių centru, tik mes tame pabjurusio oro badmiriaujančiame Greifsvalde apie tai mažai žinojom“ (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 138).
- Jurgis Blekaitis ne kartą prašė atsiųsti jam į Belyną naujų Štuthofe parašytų Balio Sruogos kūrinių: „.... Prašau ir maldauju, ant kelių parpuolęs – parsiuskit man kurį naują prof. veikalą. Kur bebūsiu, su teatru nenutrauksiu sąjungos, todėl noriu studijuoti kai kuruos veikalus, kad galėčiau juos prie progos pastatyti...“ (Idem, in: *Ibid.*, p. 137).
- [6] Balys Sruoga, *Pavasariška giesmė*: Trijų veiksmų lyrinė drama, rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5776, l. 1–70r, dar žr. Balys Sruoga, *Pavasario giesmė, in: Balys Sruoga, Raštai, t. 3: Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 391–473. „Tai kūriny, kuriuo rašytojas realizavo savąją ateities teatro ir dramaturgijos viziją. Naujojo teatro idėja B. Sruogai galutinai išryškėjo greičiausiai dar karo pradžioje, nykimos pirmosiomis okupacijos dienomis, kai užtemdytame iš ištuštėjusiame Vilniuje jis rašė paskutiniąsias „Kazimiero Sapiegos“ scenas. Apie šią idėją B. Sruoga užsimindavo savo studentams, pažįstamiems aktoriams. Dar sykį ši teatinė vizija atgimė Štuthofe 1944 m. gegužės mėn. Gavęs iš Lietuvos keltą laikraščio iškarpu apie naujuosius „Vaidilos“ teatro pastatymus (čia reikėsi keletas buvusių jo studentų), taip pat sužinojęs, jog dukra domisi dramaturgija ir teatru, B. Sruoga surašė jai skaitytinas knygas ir pažadėjo artimiausiuose laiškuose išdėstyti savo naująją teatro ir dramaturgijos sampratą. Tam ir buvo skirti du vokiečių kalba parašyti ir dukrai dedikuoti laiškai – straipsniai „Teatro romantika“ ir „Tikroviškumas vaidybos mene“. Iš jų, ypač iš pirmojo, labiausiai išryškėja, koks, rašytojo požiūriu, turi būti naujųjų laikų teatras. B. Sruogos dažniausiai vadinamas romantiniu arba poetiniu. Romantinio, poetinio teatro vizija B. Sruogai kilo kaip kontrastas kitiems nezinios ir pavojų kupinai kasdienybei, kaip netiesioginis protestas prieš niūrią hitlerinės okupacijos tikrovę, humanizmo ir dvasinių vertybių išniekinimą. Šiuo atžvilgiu itin įdomi B. Sruogos minčių paralelė su prancūzų rašytoju A. de Sent-Egziuperi, lakūnu, Antrojo pasaulinio karo dienomis kovojusiu prieš fašizmą ir žuvusiu reiso į priešo užnugarį metu. Rašytojas laipsniškai formavo savitą lietuviškosios poetinės dramos modelį. Tačiau iš tiesų poetine laikė tik vieną savo dramą – „Pavasario giesmę“, viename iš laiškų rašytojo pavadintą „romantišku veikalų eilėmis“, galime žiūrėti kaip į savotišką tų principų realizaciją“ (Algis Samulionis, „Paaikškinimai“, in: Balys Sruoga, *Raštai, t. 3: Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 718–719).

- [7] Balio Sruogos dramos *Pavasario giesmė* trečiasis veiksmas vyksta per Sekmines (Balys Sruoga, *Pavasariška giesmė*: Trijų veiksmų lyrinė drama, rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5776, l. 50-70r). Aušrinė, bajoro Žaliūgo dukra, ateina prie šventosios pušies, kad padėtų gėlių puokštę ant mirusios motinos Mildos Žaliūgienės kapo. Aušrinė, „atsidūr[usią] ant bedugnės krašto“, slepia būties klausimai: „Nebežinau, kur eit. Ką veikt. Kaip būti...“ (Ji tikisi motinos patarimo, pagalbos: „Jaučiu Tave. Jaučiu aš Tavo dvasią, / Bet žodžio negirdžiu aiškaus ir tvirto, / Kuris varge nurodytų man kelią...“ (Idem, in: *Ibid.*, l. 52r). Sekminių vidurnaktį prie Aušrinės motinos kapo ateina ir Žaliūgo giminaitis-augintinis Vacius. Jis, nujausdamas nelaimę, paprašo Aušrinės palikti motinos kapą, nes dievaitė Milda kasmet prieš Sekmines pareikalauja duoklės – „vėlių aukų“ (Idem, in: *op. cit.*, l. 54r). Aušrinė pasitraukia, Vaciumi grojant vamzdeliui, vidunaktį, gaidžiui dar nepragyduv, pasirodo Aušrinės pamotė Katrė, antroji Žaliūgo žmona. Ji, iš anksto susitarusi su jai padėti apsiėmusiu Vaciumi, ateina prie stebuklus darancios šventos pušies prisiekti meilę. Katrė, atsilaupusi prieš pusį, prisiekia Mildai, mintyse išardama mylimojo vardą. Prisiekusi Katrė iškart sulauso tylos priesaiką, nes Vaciumi prisipažįsta jį mylinti. Antriems gaidžiams pragyduv, prie motinos kapo vėl pasirodo Aušrinė. Katrė, myluodama Vaciumi, išsigąsta – ji pamato, kad prisikėlė numirusi Aušrinės motina. Pamačiusi besiantinantį juodą siluetą, savo dėdę vienuoši Damijoną, Katrė jį palaiko šėtonu, kuris atėjo nubausti jos už šventvagystę. Katrė, apimta siaubo, traukiasi ir nukrinta nuo statuso kalno į sraunią upę. Vacius, norėdamas išgelbėti Katrę, šoka nuo kranto į upę pasakui ją. Katrė ir Vacius nuskęsta. Dukra ir tėvas susitaiko prie mirusios motinos kapo: „Gyvensim Tavo meilėje ir valioj, / Kol mūsų dienos žemėj pasibaigs“ (Idem, in: *op. cit.*, l. 70r).
- [8] Balio Sruogos lyrinė drama *Pavasario giesmė* skirta „Dalelės jaunystėlei“.
- [9] Vanda Sruogienė, perskaičiusi *Pavasario giesmę*, reagavo kitaip, nei tikėjosi Balys Sruoga: „„Pavasario giesmė“. Tai man visiškai mįslė. Ji sumanyta Stutthofe. Man buvo visiškai staigmena, kai gavau paskaityti. Nusivyliau... Nusivylė ir Jurgis Bl[ekaitis], Rūkas. Nebėra Sruogos jėgos, nebėra jo logikos. Kodėl Vacys toks silpnas? Ar Sruoga norėjo tuom parodyt savo bejėgiškumą? Iš kur ta mitologija? Neapykanta vienuliams – man suprantama, visad buvo, neapkęntė veidmainiaujančio klero. Žaliūga – prototipas visai aiškus – mano tėvas. Aušrinė ir tėvas – tai mano ir mano tėvo tragedija, nesupratinimai, o esmė gili meilė ir – mano svajotas susitaikymas (nėjvykęs) su juo. Pats vyras man rašė iš Stutthof, kad tame veikale rasiu sau artimus dalykus. Bet Katrė – visai nepanaši į pagyvenusią intrigančią mano pamotę. Ir iš kur tas Vacys? Nieko panašaus mūsų gyvenime nebuvo. Nebuvau prie to veikalo rašymo ir jo interpretacijos nesimu daryti. Tokiose basiose sąlygose rašyta! Juk ir galvoje turėjo maišytis, kaip maišėsi realybėje žemė ir dangus“ (Vandos Sruogienės laiškas Algiiui Samulioniui, iš Čikagos – į Vilnių, 1978-07-08, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI TS*, l. 1r).
- [10] Marija Kristina Krasauskaitė (1902–1981), istorikė, Vandos Sruogienės bičiulė. 1939–1941 m. Vilniaus VI gimnazijos direktorė. 1941–1944 m. dirbo Švietimo valdyboje patarėja, vertėja. 1944 m. liepos mėn. pasitraukė į Vokietiją. 1945–1949 m. mokytojaovu lietuvių gimnazijoje Miunchene, nuo 1946 m. gimnazijos direktorė (plačiau žr. Vanda Sruogienė, „Dvasios aristokratė užmigo amžinu miegu. Dr. Mariją Krasauskaitę atsisveikinant“, in: *Draugas*, Čikaga, 1981-07-03, Nr. 154, p. 3–4). Balys Sruoga susirašinėjo su Marija Krasauskaitė. Išliko trys jai adresuoti rašytojo laišakai: „Miela Marija! Nežinojau, kam turėčiau šiandien parašyti. Staiga atėjo Jūsų laiškas, – mano siela vėl atgijo! Paskutinis Vandos laiškas datuotas VII. 15, – iš Šiaulių, – ji grįžo į Būgius (brolio Juozo laiškas iš Kauno datuotas VII. 27!). Manau, Vanda su Dalia liko Būgiuose, – ji negalėjo palikti seno tėvo. Daugiau aš nieko nežinau. Kita vertus, nuo likimo nepabėgsi, kaip sakoma. Atrodo, visą šią audrą ligi šiol atlaikiau kuo puikiausiai. Lageryje pas mus ramu, mažai jausčiausi įvykius. Anksčiau mane stipriai kankino nostalgija ir tėvynės ilgesys. Gegužės 1-ąją staiga susiečiau ir pradėjau mokslinį ir poetinį darbą, – neramiais laikais man geriausia kurti. Priešpiet dirbu (lengvas darbas) lagerio raštinėje, – šis darbas nereikalauja pastangų ir ramina nervus. Po garsiojo J. Steponaičio straipsnio esu nusiteikęs labai optimistiškai ir drąsiai. Maitina mane čia pakankamai, net rūkymo bado lig šiolei nepajutau. Tiek daug žmonių, įdomių savo psichologija, pažinau! Apskritai labai daug išmokau, – ne iš knygu, – neskaitau jokių knygu, – nepakenčiu bet kokios lektūros! Su rytietais kamrybe apie visus gyvybiškai svarbius dalykus dabar galiu ne tik filosofuoti, bet ir veikti. Sekasi man čia gerai, pagrįstai galiu jaustis optimistiškai. Krėvė ir Biržiška su šeimomis, tikriausiai ir keli kiti profesoriai iš Vilniaus yra Vienoje (adresas: Herzogenberg b/Wien, Bauhütte Litauen). Prof. Šilkarskio adresas: Bonn a. Rh., Haydnstr. 6. Perduokite nuo manęs linkėjimus Liūdžiui ir kitiems pažistamiems. Pasakykite visiems, kad jie privalo būti drąsus. Apskritai: sursum corda [aukštyn širdis]! Daug mažiau ir patyriau, galite pasikliauti mano optimizmu ir drąsa! Passau turėtų būti gražu! Buvau ten kartą. Nuo Passau nebetoli Berchtesgadenas, Königssee, Steinernes Meer, Zell a[m] See, Grossglockner – stačiai stebuklas! Rašykite man dažniau, nešykštėkite žodžių! Kaip sakydavo mano Sobieskis jaunesnysis: kai nieko kita gyvenime nebelieka, geriausia – filosofuoti! Gyvenime svarbiausias dalykas yra geras ūpas, kaip sakydavo linksmasis drąsūs plėšikas! Taigi, mano geroji mieloji Marija, – aukštyn galvą! Išskleistomis burėmis į vėją ir audrą! Pajuskite Nietzsche's išmintį, kai jis mokė: statykite namus ant Vezuvijaus, siųskite laivus į nežinomas marias! Šiais nužmiais laikais turime išlikti linksmi, narsūs ir besišypsantys, – privalome išmokyti nepaisyti visų pavojų! Matau Jūsų skeptiškus veidus, žinau, galvojate juk, kad jau lengvabūdziu tapau... Bet turiu tam teisę: už savo optimizmą susimokėjau didelę kainą, – nė nenučiuokiate, kokią kainą! Todėl man žodžiai ne šiaip tuščia paguoda, – jie turi gilią prasmę. Todėl išmokau nekėsti visų pesimistų ir bailių (tai tas pat!). Taigi, miela Marija! Jūsų Balys“ (Balio Sruogos laiškas Marijai Krasauskaitė, iš Štuthofo – į Passau, 1944-08-06, [rankraštis vokiečių kalba], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1302, l. 1r); „Miela Marija! Labai ačiū už Jūsų VIII-15 laišką. Tikriausiai turiu daugiau naujienų iš mūsų Tėvynės, nei jūs. Vanda su Dalia liko pas tėvą. Paskutinė jų žinutė atėjo iš Bonnos – VIII-8. Ta diena rusų ten nebuvo. Laiškas buvo labai drąsus, ramus, džiaugsmingas, – iš jo matyti ir šviesi nuotaika dėl ateities. Iš tikrųjų didžiuliuosi Vandos ir Dalios drąsa ir savitvarda. Žinios iš Tėvynės bendro pobūdžio: ne taip blogai, kaip galima tikėtis. Vanda negalėjo palikti seno tėvo. Beje, jau pusnarturį metų nuėjaujosi šios šalies svetimuomu, – manau, kad šeimai to užtenka. Vanda rašo, kad laukia manęs sugrįžtant. Sklinda kalbos, kad pagaliau būsime išlaisvinti iš puikiojo, nuostabiojo Stutthofo. Kai tai nutiks, nežinau, kur turėčiau išvykti. Žinoma, bet kokiomis aplinkybėmis norėčiau grįžti namo: kai Tėvynė išgyvena tragišką laikotarpį, mano šventa pareiga ten būti. Bet nemanau, kad šiuo metu tai bus įmanoma padaryti. Jei nebus galimybės būti netoli Tėvynės, tai gal nuklysiu į Tirolį, kur nors į Stubai ar į Ötztal Alpes. Tenai (Ötztal Alpės) yra mažas miestelis, ir jo pavadinimas yra Kaun! Aš netinku emigrantų gyvenimui: geriau sėdėti konc. lageryje, nei būti emigrantu. Abejoju, ar jiems pavyks ilgiau pasilikti Passau. Rektorių Biržišką ir Krėvę gauna pensiją – 500 markių per mėnesį. Rektorių su žmona išsiunčiami į Bad Reinerz 4 savaitėms. Vaclovas Biržiška dirba Vienos nacionalinėje bibliotekoje. Žakevičius gavo vietą Berlyno universitete. Barauskui pavyko įsitvirtinti Marburgo universitete. Ir kiti mūsų profesoriai dirba Marburgo universitete. Mano kūrybinis darbas klostosi ne taip, kaip norėjau. Ilgiuosi herojinės lyrinės poetinės kūrybos (tragedijų), bet neturiu ramaus kampelio darbiui. Per daug žmonių, rimtai poezijai nėra jokių galimybių. Todėl rašau lengvesnius dalykus – komedijas ir šiukščius farsus: kuo lūdniau sieloje – tuo juokingiau rašau. Aš parašiau straipsnį apie „Estetinę ir anestetinę tikrovę“, dabar rašau „Įvadą į dramaturgiją“. Ir čia vėl man nepasisekė: mano straipsniai labai eretiški. Šiuo metu tapau tikru romantiku ir nepataisomu idealistu. Jaučiu, kad po karo ateis didžioji idealizmo epocha. Realizmas, realistas – man tapo keiksmažodžiais. Labai pykau dėl šių dalykų. Čia turiu keletą mokinių – poetų ir rašytojų. Išpažįstu ateities idealizmą – ir man sekasi. Apie tai dar daug kalbėsiu. Na, taip, – tai ateities dalykai. – Gavau net atvirlaiškį iš Studero – jie visi trys sveiki. – Vilnius nuo karo smarkiai nenukentėjo. Kaunas labiau sunaikintas, bet ne tiek, kaip apie tai buvo kalbama (sunaikinta: abu tiltai, pašto pastatas, elektrinė, nacionalinis muziejus!, laboratorijos Vydūno alėjoje, maisto fabriksas, prekybos centro pastatas), bet namai nelabai nukentėjo. Perduok Liūdžiui didžiausią užuojautą netekus sūnau – ir mano geriausiam linkėjimui. – Kaip pranešė O. K. W. [Vyriausioji vermachto vadovybė], frontas jau netoli Stutthofo, bet me šios kaimynystės nelabai jaučiame. Žinoma, mūsų bloke yra bailių, kurie savo bailumu moka užnuodyti atmosferą, – aš su savo mokiniiais šaipausi iš šių didvyrių be galios. Šiaip man viskas gerai, – esu drąsus ir didžiuliuosi, kad esu lietuvis! Taigi, mano geroji mieloji Marija, – geriausi linkėjimai! Jūsų Balys“ (Balio Sruogos laiškas Marijai Krasauskaitė, iš Štuthofo – į Passau, 1944-08-27, [rankraštis vokiečių kalba], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1302, l. 1r); „Mano miela drauge! Ypatinga padėka už Jūsų [19]44. VIII. 27 laišką. Man labai brangus kiekvienas žodis iš širdies. Nutrūkus ryšiams su mūsų Tėvyne, tokių dalykų išgirsti nebetenka. Man liko tik sapnai. Tikra nesėkmė gyventi lageryje tarp bailių. Tėvynainių čia esu laikomas fantazautoju ir Don Kichotu. Todėl esu labai vienišas minioje. Dėl to ir Jūsų laiškas man buvo tarsi šiltas saulės spindulys. Paskutinė žinia iš Lietuvos mane pasiekė [19]44-VIII-19. Vandos krašte rusų dar nebuvo. Buvo jie tik šalimais, kas Zubovą – Čiurlionienę. Ten jie išbuvo tik 3 dienas ir pavogė 3 laikrodžius, – daugiau nieko. Tik iš Zubovų kaimynų daugiau daiktų pagrobė (Akmenės rajone). Vanda neketina palikti tėvo, – jis lieka namuose. Ji teisi. Lageryje karo įvykius mažai tejauciame. Įvykių Vidurio rytų fronte žemėlapis ne visai patikimas. O šiaip – būties beprasmybė kaip tvirtovė. Gyvenimas anapus įstatymų turi savo gerąją pusę. Yra nemažai žmonių, kurie nenori grįžti į gyvenimą, saugomą įstatymo, kol karas nepasibaigs. Mane vėl kankina beprotiška nostalgija. Tėvynės ilgesio prieuoliui atima iš manęs daug jėgų. Galiu ištisas savaites tylėti, – gyventi tik jausmais. Na, taip, – tai nesvarbu. Svarbus tik faktas, kad po karo savo laisvoje Tėvynėje kursime naują gyvenimą. Mano optimizmui randasi vis daugiau ir daugiau naujų priežasčių. Na, taip, – šiuo metu esu kalnys, pusnarturį metų sėdžiu uždarytas. Netapau materialios galios garbintoju, – tik gavau dar daugiau dvasinės stiprybės. Nieko nepadarysi, reikia laukti geresnių laikų. Pirmieji saulėtekio spinduliai jau pastebimi. Gavęs naujo pavasario spinduliai netrukus nudžiovins visas ašaras. Turiu atsakyti į keletą Jūsų, todėl Jums rašysiu kas antrą savaitę. Sveikinimai Liūdžiaus šeimai! Jei galite, rašykite man dažniau. Žodis iš gyvojo pasaulio priliję maistui... Širdingai Jus apkabinu. Jūsų Balys“ (Balio Sruogos laiškas Marijai Krasauskaitė, iš Štuthofo – į Passau, 1944-09-10, [rankraštis vokiečių kalba], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1302, l. 1r).
- [11] Juozas Liūdžius (1891–1960), teisininkas. 1940–1943 m. VU Teisės fakulteto civilinės teisės dėstytojas, profesorius. 1944 m. liepos mėn. emigravo į Vokietiją.
- [12] Vincas Krėvė-Mickevičius (1882–1954), rašytojas. 1944 m. liepos mėn., vengdamas bolševikų represijų, su šeima pasitraukė į Austriją. Perkeltųjų asmenų Glaserbacho stovykloje įkūrė lietuvių gimnaziją, buvo jos direktorius. Redagavo žurnalą „Į Tėvynę“. Apie Vinco Krėvės pasitraukimą iš buto Tauro g., o vėliau iš Vilniaus plačiau žr. Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linciuviene, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 60–62. Vladimiras Šilkarskis jam adresuotas Balio Sruogos laiškus perduodavo paskaityti ir rašytojo bičiuliui Vincui Krėvei: „Mano mielas Baly! Kaip tik pasiekė Tavo IX. 4 laiškas. Perskaiciau jį labai džiaugsmingai ir siūnčiu jį, kaip ir kitus Tavo ankstesnius laiškus, Krėvei. Jis kategoriškai manęs to prašė ir apskritai reiškia Tau šilčiausia užuojautą dėl tokio likimui. Taigi, rašydamas man, turi žinoti, kad suteiksi didį džiaugsmą ir mūsų bendram draugui“ (Vladimiro Šilkarskio laiškas Baliiui Sruogai, iš Bonnos – į Stutthofą, 1944-09-07, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1614, l. 1r). „Aš mažai turėjau draugų Lietuvoje, tik Balį, kurį aš mylėjau labiausiai, gyvenime, galima pasakyti, vienu gyvenimu“ (Vincio Krėvės laiškas Vandai Sruogienei, JAV, 1947-11-22, in: Balys Sruoga mūsų atsiminimuose, sudarė Vanda Sruogienė, Vilnius: Regnum fondas, 1996, p. 374).
- [13] Jonas Puzinas (1905–1978), istorikas, archeologas. 1940–1943 m. VU Archeologijos katedros vedėjas, Archeologijos muziejaus direktorius, nuo 1941 m. profesorius. 1941–1944 m. VU Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas. 1944 m. liepos mėn. 3 d., sovietų armijai artėjant prie Lietuvos, su šeima pasitraukė į Vakarų. Apie iš Lietuvos pasitraukusį Vandos Sruogienės ir Dalios Sruogaitės pirmą susitikimą su Jonu Puzinu Greifswalde 1944 m. plačiau žr. in: Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linciuviene, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 129–130.
- [14] Pranas Skardžius (1899–1975), kalbininkas. 1939–1943 m. VU profesorius. 1944 m. pasitraukė į Vakarų.
- [15] Kazimieras Barauskas (1908–2006), rašytojas. 1930–1943 m. dirbo VDU administracijoje, 1943–1944 m. laikraščio *Aidai* redakcijoje. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją.
- [16] Vaclovas Biržiška (1884–1956), bibliografas, teisininkas, publicistas. 1923–1944 m. VDU bibliotekos, 1924–1943 m. ir Bibliografijos instituto direktorius. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją.
- [17] Viktoras Biržiška (1886–1964), matematikas. 1939–1941 m. VU Matematinės analizės katedros vadovas. 1944 m. pasitraukė į Austriją, vėliau į Vokietiją.
- [18] Mykolas Biržiška (1882–1962), literatūros istorikas. 1939–1944 m. VU profesorius ir rektorius. 1944 m. birželio mėn. pasitraukė į Vokietiją. 1944 m. spalio mėn. Mykolas Biržiška kartu su žmona glaudėsi Greifswalde karo pabėgėlių stovykloje (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linciuviene, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 133). Vėliau dėstė Pabaltijo universitete Hamburge ir Pineberge (Vokietija).
- [19] Bronislava Biržiškienė (1879–1955), visuomenininkė, 1932–1940 m. Lietuvos moterų tarybos pirmininkės pavaduotoja.
- [20] Mykolas Krupavičius (1885–1970), visuomenininkas. 1942 m. pasirašė Memorandumą vokiečių generaliniam komisarui Kaune, jame protestavo prieš Lietuvos kolonizavimą, Lietuvos piliečių (žydų, rusų, lenkų) masinį iškeldinimą. 1942 m. gruodžio mėn. gestapo suimtas, kalintas. 1943 m. gruodžio mėn. internuotas Regensburge; 1945 m. sąjungininkų išvaduos. 1945–1955 m. Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto pirmininkas.
- [21] Petras Kubiliūnas (1894–1946), karininkas. 1941–1944 m. nacių įkurtos Generalinių tarėjų institucijos vadovas, oficialiai pirmasis generalinis tarėjas, laviravo tarp griežtos nacių ir okupacinės politikos ir lietuvių antinacinio pasipriešinimo. 1944 m. pabaigoje pasitraukė į Vokietiją.

[22] „Patarimas nevažiuoti į Vokietiją – aiškiai formuluotas nebūtų lagerio cenzūros praleistas“ (Vandos Sruogienės pastaba).

„Mamos užrašai vėl byloja: „Jau bolševikai užėmė Vilnių, Kauną, mus pasiekė Šiaulių bombardavimo garsai, matėm gaisro pazara, danguje „eglaitės“ ties Liepoja... Slinko neramos, baugios naktys, pravaikščiotos lauke, kartais priguliant arklidėje. Širdį draskė dilema: likti čia ar bėgti į Vokietiją, pasiekti Balį, padėti jam išeinant iš lagerio – juk tai turėjo įvykti! Bet ne, likti emigrantais prieš šaly – ir Balys niekad su tuo nesutiktų... Likti su tėvu ir čia laukti Balio? Dar iš jo gaudavome laiškų, dar mūsų siuntiniai jį pasiekdavo, ir jis aiškiai prašė: „Tėvo nepalikite“, atseit nebėkit į Vokietiją... Bet čia pat prieš akis iškildavo Sibiro siaubas, gąsdino amžinas išsiskyrimas su savais...““ (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 94).

- [23] „Mūsų optimizmas, paremtas gryna logika, kad Vakarų sąjungininkai neleis rusams eit toliau į Vakarus, buvo visai klaidingas, kaip tai parodė įvykiai... Mudvi su Dalia mokslu metams pasibaigus atvažiavome pas Tėvą į Būgius, klausėmės raminančių Londono radijo pranešimų. Ir staiga birželio pabaigoje išgirdom, kad rusai pajudėjo visu frontu, veržėsi į Vakarus. Liepos 1 d. suspėjau nuvažioti į Vilnių – jau miestas buvo pilnas pabėgėlių iš Minsko... Vilniui liko dienų klausimas. Vos spėjau išmokėt gimnazijos mokytojas algas, pasiimti keletą būtinų daiktų, dokumentus ir paskutiniu traukiniu išvažiuoti į Būgius. Vilnius buvo rusų paimtas VII. 12 d., neužilgo Kaunas... Po to trim mėnesiais rusai sustojo, laukdami tiekimo. Frontas buvo 3-5 kilometrus nuo mūsų. Laiškai iš Balio nebeatėjo. Blaškėmės, nežinodami, kas daryti. O čia kasnakt pazarai aplinkui, matėm, kaip Šiauliai buvo bombarduojami, Liepoja... Būgių kieme stovėjo vokiečių kariuomenė – laikėsi visai korektiškai, net per atentatą prieš Hitlerį kai kurie kariškiai nemokėjo paslėpti džiaugsmo, paskui baimės. Kas daryt? Buvau kaip paraliziuota... Baimė dėl Balio likimo slėgė begaliniai – nė jam padėt, nė siuntinių siųst... Paštas Viekšniuose sustojė veikęs. Kažkokio nuėjutimo vedama nuvažiavau į Mažeikius – stebuklingai – radau ten pašte į Mažeikius adresuotą Balio laišką man! Apliejau jį ašaromis, vis negalėjom apsispręsti, kas daryti... Pergynvom bombardavimus, partizanų vizitus, vokiečių kariuomenės keitimus mūsų kieme... Pagaliau spalio 9 d. atėjo frontas. Griovų už daržinės praleidom siaubingą bombardavimo naktį, mūsų akysė sudegė 3 derliaus pilnos daržinės... Iš ryto bolševikai jau buvo mūsų kieme – viską plėšė, daužė... Bet vakare grįžo vokiečiai ir liėpė mums kraustytis – bus dar didesnės čia kautynės. Kartu su Tėvu, Klementina, Zosė Gedvilienė, jos 6 metų Gabriuku ir atėjusiu pas mus Jurgiu Blekaičiu patraukėm iki Laižuvos... Kas išgyventa – nėra žodžių... Ten išsikyrėm su Tėvu ir Klementina (jie paskui grįžo į sudegintus Būgius ir vargo vargą, badavo, bet savo žmonės juos globojo). Mums jau nebebuvo kelio atgal – arkliais leidomės į Liepoją, nuostabiū būdu patekom į laivą... Spalio 15 d. pravažiavom pro krantą – pro šalį Stutthofą... Dancige mano pastangos patekt į Stutthofą pasirodė neįmanomos... Atsidūrėm Greifswalde. Ten susisiekiu su prof. Šilkarskiu, gavau iš jo liepos mėn. rašytą Balio laišką jam ir – vėl užmezgiau susirašinėjimą su Baliu. Vėl Berlynas – pažadai iš paties Himmlerio štabo dėl išleidimo... Veltui. Čiūkioms buvo tikrai pažadėta išleist – laukiau... Veltui. Sausio mėnesį prasidėjo Stutthofo evakuacija... Rysiai su Baliu nutrūko – amžinai...“ (Vandos Sruogienės paaiškinimas)
- Vladimiras Šilkarskis perdavė Vandaui Sruogienei jam adresuotą Balio Sruogos 1944 m. liepos mėn. laišką:
- „Mano brangus drauge! Šiandien gavau 2 tavo atvirlaiškus (VII-25) – nuoširdžiai ačiū! Esu labai dėkingas, kad manęs nepamiršai! Nebegaliu rašyti į namus – rašau Tau. Šiuo metu esu atskirtas nuo Tėvynės, nuo savo šeimos. Mano šeima tikriausiai liko pas tėvą – kurio užklupus. Nė nenutuokiu, kokia lemtis jų laukia, taip pat ligi šiol nenutuokiu, už kokius nusikaltimus esu pats įkalintas suvesti! Gal nesunkiai suprasti, ką šiuo metu esu priverstas išgyventi! Man – laisvės ir išdidžios dvasios poetui – 17 mėnesių sėdėti įkalintam – dėl nežinomo priežasčių – juk tai malonumas! Ačiū Dieviui, kad esu dabar visiškai sveikais! Jau 2-3 mėnesiai, kaip vėl pasijutau darbingas (man padėjo tavo vitaminai!). Ilgą laiką labai kankino nostalgia, tėvynės ilgesys. Iki šiol tikiu teisingumu. Būtent 1944 metų gegužės 1-ąją šiuos slogius jausmus įveikiau, – dvasia atsigavo, staiga tapo stipri ir tvirta. Dabar esu narsiausias visame bloke. Manau, kad mano batūs Vilniuje su biblioteka ir kitais daiktais turbūt nebeegzistuoja. Vargu ar mano manas Kaune išliks sveikas. Drebu mąstydamas apie savo šeimos likimą. Nepaisant to, esu žvalus, tvirtas, išdidus ir drąsus. Parašiau didelį straipsnį „Estetinė ir anestetinė tikrovė“ (vadas į „Estetiką“), porą draminių smulkmenų plunksnos pamiklinimui, dabar užsiėmęs didesniu kūriniu (drama). Inter arma silent [musae] [Tarp ginklų mūzos tyli]... seni plepalai! Geriausia turėti per audrą – išgyvenant gyvenimo dramatiškumą. Poetinis įkvėpimas man teikia tvirtybės ir patį šviesiausia, optimistiškiausią požiūrį. Labai daug išmokau. Jau niekas gyvenime manęs nebegaali išgąsdinti. Į pasaulį žvelgiu su filosofine ramybe – kaip Leonardo da Vinci Florencijoje – Merezkovskio romane apie Leonardą... Galiu rašyti, tačiau negaliu skaityti knygų. Kol kas nekėnčių jų visų. Geriausia atveju kartojosi Baltrušaičio eilėraščius, daugiau – nieko! Todėl – nesiėsk man jokių knygų, net pačių geriausių – neskaitysiu! Man pakanka paties gyvenimo, – iš jo gaunu kur kas daugiau. Visus tavo laiškus ir siuntinius gavau – širdingai dėkoju! Vitaminai man labai svarbūs (turiu jų dar daug!), produktai iš Reino krašto (vynas = Rheinwein) man suteikia vienintelį džiaugsmą (paskutinė siunta, apie kurią pranešta VII-25 atvirlaiškyje, dar nepasiekė). Maisto produktais esu aprūpintas ilgam. Prasiūsu su rūkalais. Tikriausiai šiais pats nesi pertekęs? Kiekviename blogyje galima rasti ir bent kiek geru. Taip pat ir nūdienos nuožmybė atneša daug gerumo. Parašyk mūsų vargšui draugui Krėvei – pasveikink jį, – pasakyk jam, kad esu stiprus ir išdidus, – drąsus ir optimistiškai nusiteikęs. Pasveikink ir tą šimtametę tetą Mykolą Biržišką. Pagal vermachto pranešimą atrodo, kad fronto linija yra 250-300 kilometrų nuo mūsų stovyklos, – nežinau, kiek laiko čia mes dar būsimė. Jei nusišypsos laimė gauti kur tabako ir Reino krašto produktų, – galėsi dar kiek atsiųsti? Daugiau nieko man nereikia. Taigi, mano senas geras brangus drauge – toks gyvenimas! Sakau tik: sursum corda! Dėkoju Tau, apkabinu Tave, mano gerasis drauge! Tavo Balys“ (Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, iš Stutthofo – į Bonną, 1944-07-30, [rankraštis vokiečių kalba], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1302, l. 1r).
- Balys Sruoga Vladimirui Šilkarskiui parašė dar keturis laiškus:
- „Mielas drauge! Labai dėliaugiuosi, kad esi man toks geras! Mano situacijoje tai labai labai daug! Tavo VII-30 ir VIII-09 atvirlaiškus ir VIII-03 laišką gavau laiku. Gavau ir siuntinėlius (su cigaretėmis ir t. t.), – ačiū, nuoširdžiai ačiū! Paketas su man tokiais brangiais Re. Vynelio kūriniųiais kol kas neatkeliavo. Tikriausiai dar atkeliaus, tikiuosi. Pinigų turiu pakankamai, – mėnesiu man reikia 15-20 RM, tad pinigais esu aprūpintas iki karo pabaigos. Esu Tau labai dėkingas už rūkalus, tačiau nenorėčiau cigarečių atimti iš Tavo brolio, – turėtum jam siųsti visą dalį, kaip anksčiau! Tavo vitaminai man labai gerai pasitarnavo – vėl padarė darbingą. Žinios apie mano emigravusius kolegas man taip pat labai svarbios. Tik popieriaus negaliu naudoti pagal paskirtį, – neturiu spausdinamojo mašinėlės, – plunksnai šis popierius netinkamas. Panelė dr. M. Krasauskaitė (Vandos kolegė) yra Passau (Innstr. 7-13b). Ponia Sofija [Čirilonienė] liko pas Džiutą [Vladimirą Zubovą] Judreliuose – taip buvo teisingiausia! Suprantu mūsų kolegų emigrantų situaciją, žinau, ką tai turi reikšti! Mane labai stebina, kad teta Mykolas ketina vykti į Breslau. Keista! Man vardu pasveikink ir paguoks vargšą Krėvę, – paguoks, kaip tik gali. Pasakyk jam, kad drąsos ir optimizmo įgavau per savo turiningą patirtį. Esu, kaip poetai sako, patyręs brolis, – turiu teisę ir priežastį būti optimistu. Gaila tik, kad šiek tiek tapau filosofu, – tačiau tikiuosi netrukus visą filosofiją vėl iš savo sielos išguiti, – greit vėl tapsiu vien tik gyvenimą mylinčiu, veržliu, nepriklausomu poetu! Siaubingas mūsų tėvynės kančias atlyginsime laisvu kūrybiniu darbu. Vėl rasime savo mieliausius žmones! Skausmo dienos sudegės amžinojo saulėje. Ši nuožmų rudenį jaučiu jau amžną pavasarį. Pasveikink ir paguoks mano vardu visus mūsų lūdinčius ir nusivylusius! Nežinau, ar Taurų g. Vilniuje sugriauta? Kur Skardžius? Puzinas? Dėkoju Tau, mielas drauge, ir apkabinu!“ (Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, iš Stutthofo – į Bonną, 1944-08-13, [rankraštis vokiečių kalba], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1614, l. 1r);
- „Mano mielas geras drauge! Esu Tau labai labai dėkingas už Tavo atvirlaiškus ir laišką! Tu žinai, kokios brangios man yra žinios, kurias man atsiunti! Iš visų mano universiteto kolegų ir draugų literatų Tu esi vienintelis, kuriam aš rūpiu, kuris manimi rūpinasi! Iš kitų iki šiol negavau nė laiško. Žinoma, man galima rašyti tik vokiškai, – aš, deja, kalinys! – deja... Po pusantrų metų, praleistų tokiam kultūros centre, kaip Stuthofo lageris, aš įgijau teisę spresti apie daugelį dalykų visai kitaip, negu mano kolegos, pasilikę gyvajame pasaulyje. Priešpaskutinis Tavo siuntinys (su R. vyno gaminiais), deja, ligi šiol dar neatėjo, kaip ir keletas Vandos paketėlių. Karas – nieko nepadarysi. Gyvenimas lageryje vis geriau organizuojamas, netgi mielas pagerėjo. Negalima net lyginti su praėjusiais metais. Gaila, kad turėsiu nutraukti kūrybinį darbą: baigiasi mano rūkalų atsargos. Išgyvenau didelį kūrybinį įkvėpimą, – manau, kad tavo vitaminai padarė man šį stebuklą. Ar prisimeni Solonevičiaus knygą? – jis nuostabiai aprašo vaikų žaidimus. Taip, mūsų kolegos renkasi Marburge, – miestas, žinoma, gražus. Bet kai kurių mūsų kolegų psichologijos elementų aš, deja, negaliu suvokti. Jie neatitinka mano patirties. Taip, už savo patyrimą sumokėju labai didelę kainą, bet nesigailiu. Tai atvejais, kai reiktų dejuoti ir skųstis, aš turiu teisę lengvai šypsotis. Savo likimu nesiskundžiu. Mano vidinė patirtis taip praturtėjo, kad materialiniai dalykai ir gyvenimo patogumai prarado bet kokią prasmę. Dostojevskis, garsieji ketverių metų užrašų autorius, galėtų man pavydėti patirties. Aš jau išsprendžiau keletą sudėtingų kultūros problemų – visiems laikams. Sklinda gandai, kad mane greit paleis iš lagerio. Tokiu atveju nežinosiu, kur vykti. Važiuoti į Tėvynę turbūt bus neįmanoma. Emigranto gyvenimui mažai tetinku. Oficialūs Dancigo laikraščiai rašo: reikia išsilaikyti iki rudens – tada mes laimėsime ir karas baigsis. Šiaip aš nusiteikęs labai optimistiškai. Nekėnčių visų skeptikų ir vadinamųjų realistų, – į visus juos žiūriu tik kaip į bailius. Deja, yra daug bailių, kurie moka apnuodyti gyvenimą, – šias iš prigimties vergišką sielą išjuokiu negailestingai. Aš spėju, aš jaučiu visomis savo dvasios jėgomis šviesią mūsų Tėvynės ateitį, – nėra ko tuo abejoti. Visa kita – antrealiūs dalykas. Vidinių jėgų semiuosi iš savo ilgesio, iš nostalgijos, iš savo begalinio tikėjimo amžinu teisingumu. Taip! Pasveikink nuo manęs mūsų kolegas, audringus Reino vandenį, nuostabųjį Bonnos miestą, kuriame savo laikais praleidau keletą saulėtų valandų. Tiesa, naujiena Tau: aš išmokau lenkiškai kalbėti, bet didžiuojuosi esąs lietuvis. Būk pasveikintas, mano gerasis drauge! Sekantį laišką tau parašysiu turbūt tik IX-17.
- Apkabinu Tave –
- Tavo Balys“ (Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, iš Stutthofo – į Bonną, 1944-09-03, [rankraštis vokiečių kalba], in: *Lituanistikos studijų ir tyrimo centras*, [be signatūros], l. 1r);
- „Mano mielas geras drauge! Savo geru, pilnu išminties laišku man suteikė nepaprastą džiaugsmą! Tai tikriausia paguoda mano beprasmei kalinio egzistencijoje! Tavo visus laiškus (ir cigaretes!) gavau (tik štai kas: man negalima siųsti jokių registruotų laiškų ar siuntinių – juk aš kalinys!) – ačiū, ačiū! Greito paleidimo iš lagerio jau nebesitikiu. Bent jau dėl to, kad tokia yra žmogaus prigimtis: visus protingus reikalus atlikti per vėla! Be to, paleidimo klausimas man nebėra aktualus. Dėl karo įvykių mano dabar negali važiuoti, emigranto gyvenimas manęs nebenevilioja, – esu pilnas Dievo malonės! Lageryje mūsų bent jau nebombarduoja! Gyvenimas anoje įstatymo pusėje šiais laikais turi savo gerąją pusę. Karo įvykius jaučiame mažai, – kuriam kaliniui gali rūpėti gyvojo pasaulio įvykiai?! Čia mes turime stogą virš galvos, duonos kasdieninės. Ar atmeni, ką rašė A. Herzenas [Gercen] garsioje knygoje „Iš kito kranto?“ Dabar suprantu jo elegišką lyrinę ir dar labiau vertiną jo išmintį. Mielas drauge, Tau nereikia rūpintis mano maisto produktais. Ką turi, pasiilaikyk sau, – velnias žino, koks likimas Tavęs paties laukia! Lageryje aš jau nepražysiu! Mano poetinis darbas einasi ne taip, kaip turėtų. Neturiu jokio ramaus užkampio, kur galėčiau susitelkti kūrybai, – aplink tiek daug žmonių, tiek daug kvailų kalbų... Šiuo metu dirbu prie savo lyrinės tragedijos (3 scenos, 6 veikėjai). Deja, ir ši tragedija (kaip ir mano jau parašyta puiki komedija) nebus Krėvės skonio, – ir šįkart liksiu jo nepripažintas. Tačiau kitaip rašyti aš nenoriu. Tragedija irgi bus puiki: apie jaunystę, meilę, – velnias žino, ko dar ten bus! Aš visas paniręs į šią poeziją, – tai man vienintelis išsigelbėjimas nuo beprotiško Tėvynės ilgesio. Nežinau, kiek ilgai galėsiu Tau rašyti. Galbūt likimas man vėl išskirs. Kai negaunį jokių žinių, gyveni paskalomis, – tokia jau žmogaus prigimtis. Iš mūsų Tėvynės žinios pasiekia ne tokios jau blogos, kaip buvo galima tikėtis. Iš Vandos paskutinė žinia atėjo IX-19, ten (ir ponios Sofijos šeimoje) viskas tvarkoje, – visi kuo puikiausiai nusiteikę. Jei galėsi, būtų neblogai, kad atsiųstum dar šiek tiek vitamino C. Rudeniui turiu viską – šiltų drabužių ir t. t. Lig šiol turiu geros arbatos (Vanda ir kiti geri žmonės parūpino)! Rašysiu Tau kas antrą savaitę, – vieną savaitę rašysiu kitiems – yra daug asmenų, kuriems turi parašyti. Kai nebegalėsiu rašyti Tau, ateis eilė Krėvei ir Vaclovui. Man dažnai labai liūdna, – jaučiu, kad namie apie mane galvoja, rūpinasi. Jaučiu tai nuolat, – įgijau šeštąjį pojūtį, taip sakant. Drąsos niekuomet neprarandu. Kad ir kaip bebūtų keista, vis mažiau man rūpi žemiški dalykai, gyvenu dvasiniais dalykais, ir esu vis optimistiškiau nusiteikęs. Apkabinu Tave, mielas drauge, ir bučiuoju.
- Tavo Balys“ (Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, iš Stutthofo – į Bonną, 1944-09-17, [rankraštis vokiečių kalba], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1614, l. 1r);
- „Mano mielas drauge! Šiandien vėl galiu Tau rašyti. Anksčiau negalėjau, nes rašiau Vandai. Ji gavo kelis mano laiškus, tiesiogiai man parašė, netgi atsiuntė kelis paketėlius. Man tai buvo laimė. Paskutinis jo laiškas rašytas X-21 Ligšiol gyvenimas ten beveik normalus, nors rusai jau Papilėje. Visi tenai sveiki ir drąsūs, netgi Tėvas (78 metai!), kuris puikiai ūkininkauja! Visi jie liko gimtinėje, namuose, – Būgiuose taip pat gyvena mano ištikimas mokyns, jaunas rezisierius Blekaitis. Grafas Zubovas su sūniumi ir šeima, ponija Sofija taip pat tenai. Vaclovas kartu su mano rankraščiais, įkasta į žemę, yra ten, Būgiuose. Iš Vilniaus ir Kauno jie negavo jokios žinios. Didžiuojuosi Vandos drąsa ir sprendimais. Visus Tavo laiškus su cigaretėmis ir cebronu gavau. Trūksta siuntos su vaisiais. Nieko nepadarysi! Siųsti registruotus siuntinius į lagerį uždrausta. Tavo registruotą laišką gavau, – tačiau tai išimtis, – pasitaikė ypač geros valios valdininkas, – valdininkai ne visuomet tei patys. Oficialiai visada buvo uždrausta į lagerį siųsti vyną, – aš juk kalinys! Dabar tokie siuntiniai apskritai uždrausti. Prašau, nedelsdamas parašyk panelei J. Šapkaitei (Wien VII, Kircheng. 411II), kad jos vertingą siuntinį gavau, esu už tai labai dėkingas, bet asmeniškai padėkoti negaliu. Gal galėtum mano žinias apie Vandą pranešti: 1) panelei dr. M. Krasauskaitėi (13 B Passau, Innstr. 7III b/Dr. Wegert), – parašysiu jai galbūt artimiausiu metu, 2) Vytautui Mykoliaičiui (13 B, Landshut / Bay, Altstadt 52, Hotel Dräzlmair, Zimm 24), 3) dr. G. Studeris (Maihof, Schwyz, – Schweiz). Šiem dviem nerašysiu, – turiu krivą dar neatsakytų laiškų. Ši vasara darbu buvo ypač palanki. Mano lyrinė tragedija „Pavasariška giesmė“ („Das Frühlingslied“) jau baigta (žinoma, dar tik pirmoji redakcija, – pabaigiu tik po ketvirtos redakcijos, – tad tai kiek vėliau). Pradėjau naują trijų veiksmų komediją „Dobilėlis penkialapis“ („Das fünffblättrige Kleechen“) – apie penkį keturiasdešimtmečių provincijos viengungių išgyvenimus, – vėl bus puikus dalykas. Po ilgos pertraukos mane išliko nepaprasta rašymo karštinė. Pasaulis man tapo toks atgrasus, kad aš nuolat išgalvoju naujus personažus, bendrauju su jais, sapnuoju juos, – o daugiau nieko nenoriu žinoti. Išmokau minioje būti vienišas – visai pagal Stanislavskio sistemą. Kadangi mano giminaičiai liko anoje fronto pusėje, manęs bededomina, kada mane paleis iš lagerio. Iš tiesų turbūt jau geriau įkalintam sėdėti, turint galimybę rašyti, nei ten, kažkur svetur, bastytis ir staugti. Pasaulis pamišo, – gal geriau apie tokį pasaulį nieko nežinoti. Taip, mano mielas drauge, esu drąsus, koks dar niekad nebuvau, – dabar galėčiau ramia sąžine garsiai ištarti žinomos rusiškos dainos žodžius „zakajon v boju“ („erhätet im Kampf“) [„užgrūndintas mūšyje“]“. Geriausi linkėjimai Krėvei ir jo šeimai, Vaclovui, Viktorui – ir kitiems geriems žmonėms, kurie mane dar atmena. Mano mielas drauge! Nerandu žodžių išsakyti Tau savo dėkingumą. Tavo gerumo niekada nepamiršiu! Apkabinu Tave!
- Tavo Balys (Balio Sruogos laiškas Vladimirui Šilkarskiui, iš Stutthofo – į Bonną, 1944-10-15, [rankraštis vokiečių kalba], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1614, l. 1r).